

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1960

Handtaget på en hyvel, som tillhört en norsk bygdekonstnär, träsnidaren och målaren Iver Gundersen Övstrud, född i Numedal år 1711 och död på samma ort år 1775. Se sid. 290.

Redaktion:

GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

Omslagsbilden återger C. F. von Bredas porträtt av greve Gustaf Trolle-Bonde, målat i London 1794—95.
Tillhör greve Fredrik Ulf Bonde, Teleborg.
Se Brita Stjernswärds uppsats Från Gustaf Bondes
"grand tour" i denna årsbok.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1960
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

ETT STYCKE 1700-TALSNORDISM I NORDSTJÄRNANS TECKEN

av Bo Lagercrantz

Den här avbildade tallriken har under det förflutna året funnit vägen till museets samlingar från en konsthandel i London. Den är ostindisk, men dekoren är alltigenom västerländsk, ja till och med nordisk. Runt kanten buktar sig ett mörkblått, stjärnbestrött band, och högst upp hänger synbarligen Nordstjärneordens rid-dartecken. I mitten syns inom en blomsterkrans en tempelgavel med orden PATRIÆ AMICITIA och årtalet 1785, allt inramat av texten NORDISKA SÄLSKAPET LONDON. Nedtill avrundas kompositionen slutligen av ett emblem, påminnande om ett ordenstecken av det slag som var vanligt i 1700-talets ordens-sällskap. Det innehåller de dunkla bokstäverna M.S.I.C.S., bakom vilka man anar djupt fördolda ordenshemligheter.

Hittills har vi praktiskt taget icke vetat någonting om detta nordiska samfund. Det har varit totalt glömt och förgätet. Ändå har ganska mycket skrivits om förbindelserna mellan England och Skandinavien, icke minst då det gäller 1700-talet. Först i utkantsregionen till denna omfattande litteratur påträffar vi en första ledtråd. I sin bok *Familien Collett og Christianialiv i gamle dage*¹ lanserar norrmannen Alf Collett med övertygande skäl sin förfader John Collett som Nordiska sällskapets grundare. Han var sonson till den driftige engelsmannen James Collett, vilken utvandrade till Norge på 1680-talet. Ett sekel senare slog sig John Collett ned i London under ett tiotal år för att bevaka det Collettska handelshusets omfattande intressen där. Hans hem blev en samlingspunkt för norrmän och danskar i försakingringen, och just 1785 tycks han ha grundat det Nordiska sällskapet, vars syfte angavs vara: *Oplivelse og Vedligeholdelse af en fornøftig och varm Kjærlighed til Fædrelandet*.

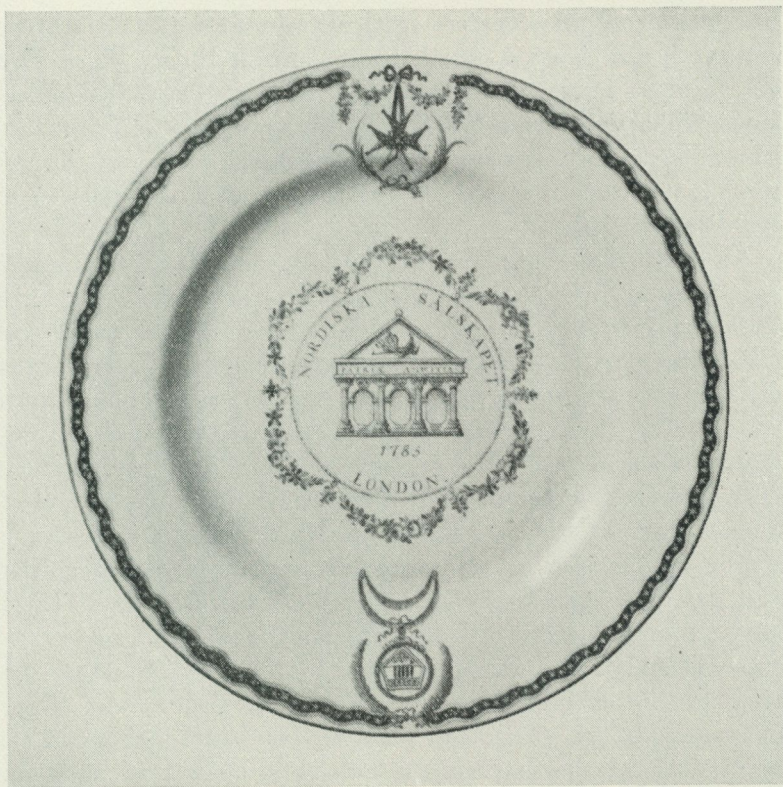
Sällskapet startade en skriftserie, av vilken två häften hann komma ut, tryckta i Köpenhamn 1788 och 1790.² Man tycks ha inlett verksamheten med att utlysa en litterär tävlan, varvid pris-

ämnet givetvis var just själva fosterlandskärleken. Av de fyra insända tävlingsbidragen belönades det som författats av skalden och sogneprästen i Bergen Johan Nordahl Brun med 30 danska dukater och trycktes i det första häftet av sällskapetets skriftserie. Ingen torde kunna påstå att hans 52 sidor långa predikan erbjuder en stimulerande läsning. Den är ohjälpligt sömngivande. Delvis har detta sin mycket speciella förklaring. Johan Nordahl Brun var nämligen ganska illa belastad av vissa ungdomsförsyndelser. Minnet av dem utgjorde t. o. m. just vid denna tid ett allvarligt hot mot hans kyrkliga karriär, vars mål var Bergens biskopsstol. Redan dramat *Einer Tambeskielver*, som utkom 1772, hade på sin tid väckt pinsam uppmärksamhet i Köpenhamn. I en särskilt anstötlig strof talades det om att Danmarks slätter borde lyda Norges fjäll. Detta resultat av en ung köpenhamnsstudents förvillelser hade väl 15 år senare hunnit glömmas. Men just nyligen hade överheten fått en ny påminnelse om Johan Nordahl Bruns heta patriotism, sedan hans dikt *For Norge, Kæmpers Fødeland*, som också tillkommit i början av 1770-talet, plötsligt vunnit en så stor spridning via olika pirattryck, att den sedan dess kallats Norges första nationalsång. Skalden själv hade med andra ord stor anledning att söka dämpa elden och att snarare förordna förnuft än alltför överhettade känslor i fosterländska sammanhang. Det kunde inte hjälpas, om därmed inspirationen kom i kläm.

Allra helst ägnade han sig emellertid under denna period åt ännu neutralare ämnen. Odet *Fiskerierna*, som fyller återstoden av Nordiska sällskapetets första häfte, är betecknande för denna försiktiga politik. Norska läsare tillmäter måhända denna lärodikt något värde. För min del har jag dock endast lyckats få något utbyte — helt säkert icke överensstämmande med skaldens avsikter — av en och annan strof som exempelvis dessa:

*Os smager ei herligste Frugter
Mod Silden fra Nordiske Bugter.*

Nästa häfte, som trycktes 1790, innehåller ytterligare 500 vers flammande fosterlandskärlek, författade av polismästaren i Kristiania Andreas Bull samt därtill den rike kristianiahandelsmannen Bernt Ankers inträdestal i sällskapet.

Ostindisk tallrik med dekor i ett flertal färger. Har enligt inskriften tillhört det 1785 stiftade Nordiska sällskapet i London.

Från följande år har vi ytterligare ett spår av Nordiska sällskapets verksamhet. I Kristiania-tidningen Norske Intelligenz-Sedler av den 12 januari 1791 kungöres att "Det Nordiske Selskab i London" utfäst två premier på 40 respektive 20 riksdaler till de fiskare, som under 1791 skulle komma att införa de största kvantiteterna levande fisk från farvattnen utanför Færders fyrplats vid Kristianiafjordens mynning till den norska huvudstaden. Kungörelsen är undertecknad av dess polismästare, vilken, som vi nyss sett, stod Nordiska sällskapet nära. Texten klargör i övrigt sällskapets — eller kanske snarare John Colletts — avsikt,

som gick ut på att stimulera fiskarnas intresse för att skaffa sig större och med sump utrustade båtar lämpade för havsfiske. Den ger en högst intressant belysning av de primitiva förhållanden, under vilka det norska kustfisket bedrevs ännu vid 1700-talets slut. Men det intressantaste i detta sammanhang är onekligen att tidningsnotisen stärker intrycket av norrmännens dominans inom Nordiska sällskapet.

Att londonsvensarna deltog i dess sammankomster framgår visserligen av Bernt Ankers nyssnämnda inträdestal, där "Gustaf Vasas og Linnæi" närvarande landsmän — "I Nordens Mænd fra Naboeriget" — apostroferas i högstämda ordalag. Men det första beviset för att medlemmar av den svenska kolonin även måste ha spelat en mera framträdande roll, utgör den nyupptäckta tallriken med dess svenska text och nordstjärnetecken. Dess vittnesmål bekräftas därtill som på beställning av Gustaf Bondes dagbok, vilken Brita Stjernswärd presenterar i denna årgång av *Fataburen*. Det är visserligen endast spridda notiser som den unge greven meddelar. Men de berikar bilden högst väsentligt. Vi får veta, att sällskapet under säsongen 1794—1795 sammanträdde minst två gånger i månaden intill Guildhall på S:t Paul's Head, vilket var ett välkänt näringsställe, som flitigt frekventerades av affärsmän i City. Vi får därtill besked om att en rad framstående medlemmar av den svenska londonkolonin brukade delta i sammankomsterna.

Gustaf Bondes uppgift att den svenska generalkonsuln Claes Grill vid denna tid var sällskapets preses är av speciellt intresse. Ty John Collett hade just flyttat hem till Norge. Han hade uppenbarligen icke endast varit sällskapets stiftare utan också dess primus motor genom åren. Hans reträtt beredde vägen för svenskarnas övertagande av hegemonin, och valet av Claes Grill d. y. var det yttre tecknet på regimskifte.

Men tillbaka till vår tallrik. Faktiskt har den en poäng att bjuda på. Det är nordstjärnan, som hänger i tallrikens kant. Ordensetiketten var på 1700-talet en högst allvarlig angelägenhet — ännu mycket allvarligare än i våra dagar. Brott mot den — eller förmenade försyndelser — åstadkom titt och tätt utrikespolitiska förvecklingar. Så finner vi här vid en tid, då starka

spänningar ännu rådde mellan Sverige och Danmark-Norge, att ett svenskt ordenstecken med rang och värdighet nära nog av nationell symbol valts att smycka just den servis, som skulle betjäna skandinaverna i förskingringen i deras lovvärda försök att hålla samman trots alla fäderneärvda motsättningar. Tanken svindlar. Det finns anledning misstänka, att donatorn just var Claes Grill, som hade sin släkts ostindiska förbindelser att tillgå. Han bör ha överlämnat den till sällskapet som tack för sitt val till preses. Utgjorde den ett infamt attentat mot den nordiska sammanhållningen just i det ögonblick, då den norska hegemonin förbyttes i svensk dominans? Är den ett svar på John Colletts fiskeripremier, vilka onekligen tycktes innebära ett ganska egenmäktigt utnyttjande av sällskapets prestige för norsknationella syften? Fanns det kanske även andra skäl att ge norrmännen betalt för gammal ost?

Man anar en pikant förpostfäktning långt före unionsstridernas tid. Nordiska sällskapets poëta laureatus Johan Nordahl Brun var norsk patriot i alla väderstreck. Han var också en av Norges hätskaste sverigefiender. Han avskydde Gustav III och ägnade sig längre fram, sedan han lyckligt och väl blivit biskop i Bergen, med liv och lust åt kampen mot unionen. I den blev han en av pionjärerna. Gustaf Bondes tydligt uttalade skepsis, då det gäller sällskapets framtid, passar utmärkt väl in i bilden. Han konstaterar olycksbådande, att trätor om stadgar i hög grad dominerade sammankomsterna. Samma erfarenhet gjorde några år senare Svenska bruks societetens englandsstipendiat Gustaf Broling.³

Det ena vittnesbördet synes alltså stödja det andra ganska väl. Men ännu ett vittne återstår. Ännu en aktör inträder på scenen just före ridåfallet. En blid, ung docent från Åbo låter med ett enda ackord på sin lyra den sataniska intrigen förtona i den allra mest elegiska idyll. Det förefaller vara alldeles i sin ordning, att just han längre fram i livet av Esaias Tegnér skulle få epitetet Fridens ängel.

För den litteraturhistoriskt icke initierade är detta möte i 1790-talets londonvimmel onekligen överraskande. Frans Michaël Franzén befann sig mitt uppe i sin ungdoms stora äventyr — på sitt livs oförglömliga resa genom Tyskland och Frankrike med en

vintersäsongs teaterstudier i London som höjdpunkt. Äreminnet över Gustaf Philip Creutz, som med ett slag skulle göra honom berömd, tillkom först några år senare. Ännu så länge bar han blott på det obestämda ryktet att vara en lovande skald. Det är högst naturligt, att mötet med landsmännen i London skulle bringa hans fosterländska känslor i svallning och komma honom att stränga sin lyra. Resultatet tillhör den länge sedan förgätna delen av hans omfångsrika diktning.⁴ Men minnet därav är icke minst i detta sammanhang värt att återupplivas:

SÅNG I NORDISKA SÄLLSKAPET

I LONDON

1796

*Du fremling, som här vilse går,
I denna stenhop, hölj'd av töcken:
Bland en miljon af menskor står
Och ensam står, som i en öcken;
Ty ach! af dessa hufvuns mängd
Ger icke ett din nick tillbaka,
Och mellan tusen skuldror trängd,
Du finner ingen hand att skaka.*

*Förgäfvets nöjet dansar der
Ibland Wauxhallens stjeranerader,
Och rikedomens vimpel här
Bekröner Themsens myriader:
Du stirrar kall. Ja, stod du än
Midt i ett palmbekransadt Eden,
Men utan sällskap, utan vän,
Du stod der, som på nakna heden.*

*Hvad glädje då! om på din stig
Bland fremmande, som dig ej höra,
En helsning öfverraskar dig
Med ljud bekanta för ditt öra.*

*En Nordman! o! en gammal vän,
Blir han i samma stund han talar;
Och lik en bror du famnar den,
Som känner dina berg och dalar.*

*Till Norden längtar Nordens son,
Från all den pragt, som är i söder.
Så kom, och fjerran hemifrån
Finn Norden här bland trogna bröder.
Tag stjernan, som ej nedergår,
Och svär vid Sanningen och Dygden,
Att henne lik, din trohet står
Mot Bröderna och Fosterbygden.*

Denna dikt är mera värd än alla andra blygsamma minnen av Nordiska sällskapet i London. Här och var är den kanske en smula löjeväckande. Dess metaforer tillhör de mera slitna. Men den har ändå ganska litet av romantisk schablon. Den unge Åbostudentens övergivenhet i världsstaden kan varje sentida londonresenär förstå.

Ur Nordiska sällskapets snäva perspektiv är emellertid den sista strofen särskilt intressant. Ty där avslöjar Franzén själva ordenshemligheten. I "stjernan, som ej nedergår", igenkänner vi tallrikens ordensstjärna. Nescit occasum — den där icke känner sin nedgång — är nordstjärneordens devis. I förstone tycks teorin om Grills attentat få sin bekräftelse. Men vid närmare eftertanke finner vi att Franzéns textkommentar till tallrikens bild innebär en dementi. Tonvikten läggs vid nordstjärnans, dvs. polstjärnans roll i den gamla världsbilden. Den var på en gång stjärnhimlens enda fixstjärna, som icke går ned, och därtill Nordens egen stjärna. En bättre allnordisk symbol för ett skandinaviskt samfund kan icke uppbringas. Inför polstjärnans bild svor Nordiska sällskapets ledamöter enligt Frans Michaël Franzén heliga och dyra trohets seder i största endräkt.

Oss återstår blott att begrunda, varför man valde att ge den en inramning som så starkt påminner om den svenska nordstjärneordens riddartecken. Det ligger nära till hands att betänka, hur

ofta polstjärnan användes även i Sverige i dekorativa sammanhang — icke minst på rörstrandsfajansen — och att den då vanligen utformades som en strålande stjärna utan alla likheter med ordenstecknet.⁵ Förklaringen är naturligtvis den, att tallrikens bild reproducerade ett av de ordenstecken som sällskapets ledamöter bar vid sammankomsterna. Av Gustaf Brolings ovannämnda reseberättelse framgår, att Nordiska sällskapet liksom så många andra av 1700-talets ordenssällskap var indelat i flera grader. Av allt att döma hade man nöjt sig med två grader. Det bör alltså vara den första gradens emblem som smyckar tallrikens nedre kant, medan tecknet på den högsta graden kröner kompositionen.

Ytterligare en notis må tillåtas berika bilden av den idyll från nordismens gryningstid som utgörs av Nordiska sällskapet i London. Även Johan Nordahl Brun, som hade tillhört de allra mest högröstade opponenterna mot konventionen i Moss, föll till sist till föga och kapitulerade för Karl Johans charm. Hans förvandling från en hätsk oppositionsman till en lojal undersåte var givetvis värd en kunglig belöning. Nordstjärneordens riddartecken gjorde sig helt säkert mycket bra på biskopens svarta prästrock. Kommendörstecknet följde efter få år. Till sist vann Karl Johan, som det tycktes för tid och evighet, bergensarnas hjärtan genom att bekosta det ståtliga gravmonument som restes över hans gamle motståndare i Bergens domkyrka. Det blev till ett monument även över de svensk-norska motsättningarna från unionens allra första skede. De skulle visserligen i sinom tid vakna till nytt liv.

¹ A. Collett, Familien Collett og Christianialiv i gamle dage (1915).

² Samling af Skrifter, udgivne fra det Nordiske Selskab i London, I—II (1788 och 1790).

³ G. Broling, Anteckningar under en resa i England åren 1797, 1798 och 1799, I—II (1811).

⁴ Frans Michaël Franzén, Skaldestycken, II (1828).

⁵ H. Seitz, Nordstjärnan, symbol för fosterland och snille, i Fataburen 1938.

Nordiska museet är skyldig dr. phil. Ada Polak, London, ett varmt tack för att hon förmedlat förvärvet av Nordiska sällskapets efterlämnade tallrik samtidigt som hon beredvilligt lämnat en rad källuppgifter, som bidragit till att sprida ljus över sällskapets historia.